

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده حقوق و علوم اجتماعی

گروه تاریخ

پایان نامه

برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی تاریخ ایران دوره‌ی اسلامی

عنوان

بررسی مهاجرت نخبگان سیاسی و فرهنگی میان ایران و عثمانی در دوره‌ی صفویه

استاد راهنما

دکتر مقصود علی صادقی

استاد مشاور

دکتر رضا دهقانی

پژوهشگر

رقیه اصغری

دیماه ۱۳۹۲

ماحصل آموخته‌هایم را تقدیم می‌کنم

بابوسه بردستان پدرم

به او که نمی‌دانم از بزرگی اش بگویم

یا مردانگی، سخاوت، سکوت و یا مهربانی اش

و

به مادر عزیزتر از جانم

دریای بی‌کران فداکاری و عشق

که وجودم برایش همه‌نچ بود و وجودش برایم همه‌مهر

و

به خواهران و برادران عزیزم

اگر می خواهی خوشبخت باشی
برای خوشبختی دیگران بکوش،
زیرا آن شادی که ما به دیگران می‌دهیم روزی به دل خودمان بازمی‌گردد.

«بهبود»

سپاس و ستایش خدای بزرگ را که آثار قدرت او بر چهره‌ی روز روشن تابان است و انوار حکمت او در دل شب تار، در فشان و سلام و دور در محمد و خاندان پاک او.

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدر دانی از زحمات بی‌شائبه‌ی او با زبان قاصد دست ناتوان، چیزی بکاریم، اما تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را بتائین می‌کند و سلامت امانت باری را که به دستش سپرده اند، تضمین. بر حسب وظیفه بر خود لازم می‌دانم از استاد با کمالات و شایسته؛ آقای دکتر مقصود علی صادقی که در کمال سعی صدر بارهسانی های ارزنده اشان از بیچ کلمی در این عرصه بر من دریغ ننمودند، تشکر و قدر دانی نمایم.

از آقای دکتر رضادهبقانی که با حسن خلق و فروتنی، زحمت مشاوری پایان نامه‌ی اینجانب را بر عهده داشتند سپاسگزارم. از استاد دکتر فاطمه خانم دکتر فاطمه اروجی که زحمت داوری این پایان نامه را متقبل شدند، کمال تشکر و قدر دانی را دارم. از تمامی اساتید محترم گروه آموزشی تاریخ که به مدت عسال افتخار تلذذ محضرشان را داشتم تشکر و قدر دانی می‌نمایم. از تمامی دوستان عزیز، خانم باپاسی، باشمیلر، علمردانی، میرزایی، انکهر، کلانتری، پرواز و آقایان عزیز نژاد، عمرانی، احمدی و رحمانی که در این مدت مرا صمیمانه و مشفقانه یاری داده اند، بی‌نیامت سپاسگزارم و برایشان بهترین آرزوها را در لحظه لحظه‌ی زندگیشان از درگاه خداوند بزرگ خواستارم. هزاران سپاس نثار شما برای تمام خوبی‌ها، رنج‌ها و تمام صبوری‌هایتان.

رقیه اصغری - دیماه ۱۳۹۲

نام خانوادگی دانشجو: اصغری	نام: رقیه
عنوان پایان نامه: بررسی مهاجرت نخبگان سیاسی و فرهنگی میان ایران و عثمانی در دوره‌ی صفویه	
استاد راهنما: دکتر مقصود علی صادقی استاد مشاور: دکتر رضا دهقانی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: تاریخ
دانشکده: حقوق و علوم اجتماعی	گرایش: ایران دوره‌ی اسلامی
تاریخ فارغ التحصیلی: دیماه ۱۳۹۲ تعداد صفحات: ۱۹۷	
واژگان کلیدی: ایران، عثمانی، مهاجرت، روابط فرهنگی و اجتماعی، روابط سیاسی و مذهبی، اصحاب فرهنگ و هنر، شاهزادگان، شورشیان.	
<p>چکیده</p> <p>دو دولت مسلمان و همسایه ایران و عثمانی همواره در طول تاریخ روابط گسترده‌ای با همدیگر داشته‌اند و با وجود تنش‌های نظامی و سیاسی، دوستی دو ملت هیچ‌گاه از بین نرفته است. علاوه بر روابط سیاسی، روابط اجتماعی و فرهنگی دو کشور نیز از اعتبار و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، تا جایی که در اوج بحران‌های نظامی و سیاسی هم، پای بر جای بوده است.</p> <p>یکی از عوامل مهم این روابط، مهاجرت گروه‌هایی از مردم هر دو دولت به کشور همسایه بوده است. این مهاجرت‌ها شامل مهاجرت نخبگان سیاسی از جمله پناهندگی شاهزادگان عاصی دو دولت و همچنین شورشیان و مخالفین بوده است که می‌توان آن را در قالب گریز و فرار توصیف کرد، وقوع این نوع مهاجرت باعث اختلال و تیرگی روابط و در برخی موارد منجر به جنگ می‌گشت، مهاجرت از نوع دوم که می‌توان آن را مهاجرت فرهنگی و اجتماعی نامید، در قالب مهاجرت خودخواسته و در برخی موارد به صورت تبعید بوده است، این نوع مهاجرت که به تدریج و با گسترش مناسبات اجتماعی و فرهنگی، بعد وسیع‌تر و موثرتری از مهاجرت‌ها را در بر گرفت، از شدت دشمنی‌های موجود می‌کاست یا آن را به حالت تعدیل می‌رساند.</p> <p>اقدامات این مهاجران که شامل مهاجرت گروه‌هایی از عالمان و دانشمندان، فقها و روحانیون، هنرمندان و صنعت‌گران و نویسندگان و شعرا بود، در رشد، توسعه و اعتلای فرهنگی هر دو کشور و به ویژه کشور عثمانی تأثیر شگرف و قابل توجهی بر جای گذاشت.</p> <p>در این پژوهش برآنیم که عوامل زمینه‌ساز این مهاجرت‌ها اعم از سیاسی و فرهنگی و انواع آن‌ها را بررسی کنیم و تأثیرات، نتایج و پیامدهای آن‌ها را بر جامعه، دولت و جریانات و وقایع دنیای آن روز که به جرأت می‌توان گفت تا به امروز نیز ادامه داشته است، در سطح منطقه مورد جستجو قرار دهیم.</p>	

فهرست مطالب

عنوان ..... صفحه

مقدمه ۱

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱- بیان مسأله ۵

۱-۲- سؤالات تحقیق ۶

۱-۳- تعریف و تحدید موضوع ۶

۱-۴- پیشینه تحقیق ۷

۱-۵- اهداف تحقیق ۱۱

۱-۶- روش تحقیق ۱۲

۱-۷- نتایج مورد انتظار ۱۲

۱-۸- معیار ارزیابی موفقیت ۱۲

۱-۹- بررسی و نقد منابع ۱۳

فصل دوم: نگاهی به مناسبات ایران و عثمانی در دوره صفویه

۲-۱- پیش درآمدی بر روابط ایران و عثمانی قبل از دوره صفویه ۱۸

۲-۲- روابط سیاسی و مذهبی ایران و عثمانی در دوره صفویه ۲۴

۲-۳- روابط اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی ایران و عثمانی در دوره صفویه ۳۷

فصل سوم: نگاهی کلی به زمینه‌های مهاجرت میان ایران و عثمانی در دوره صفویه

۳-۱- دلایل مهاجرت‌های قومی و گروهی در دوره‌ی صفویه ۴۶

۳-۲- مهاجرت ترکان آناتولی به ایران؛ نتایج و عواقب آن در دوره‌ی صفویه ۵۴

فصل چهارم: مهاجرت‌های فرهنگی در دوره‌ی صفویه

۴-۱- مهاجران از ایران به عثمانی ۶۲

۴-۱-۱- جماعت خطاطان و نقاشان ۶۶

۴-۱-۲- جماعت شاعران ۷۹

۴-۱-۳- جماعت نویسندگان، دانشمندان و ادیبان ۹۶

۴-۱-۴- گروه‌های دیگر ۱۱۷

۴-۲- مهاجران از عثمانی به ایران ۱۲۳

فصل پنجم: پناهندگی شاهزادگان ایران و عثمانی به دربارهای یکدیگر در دوره‌ی صفویه

۵-۱- پناهندگی شاهزاده مراد به دربار ایران در سال ۹۱۸ ه.ق / ۱۵۱۲ م ۱۲۷

۵-۲- پناهندگی شاهزاده القاص میرزا به دربار عثمانی در ۹۵۴ ه.ق / ۱۵۴۷ م ۱۳۴

۵-۳- پناهندگی شاهزاده بایزید به دربار ایران در ۹۶۷ ه.ق / ۱۵۵۹ م ۱۳۹

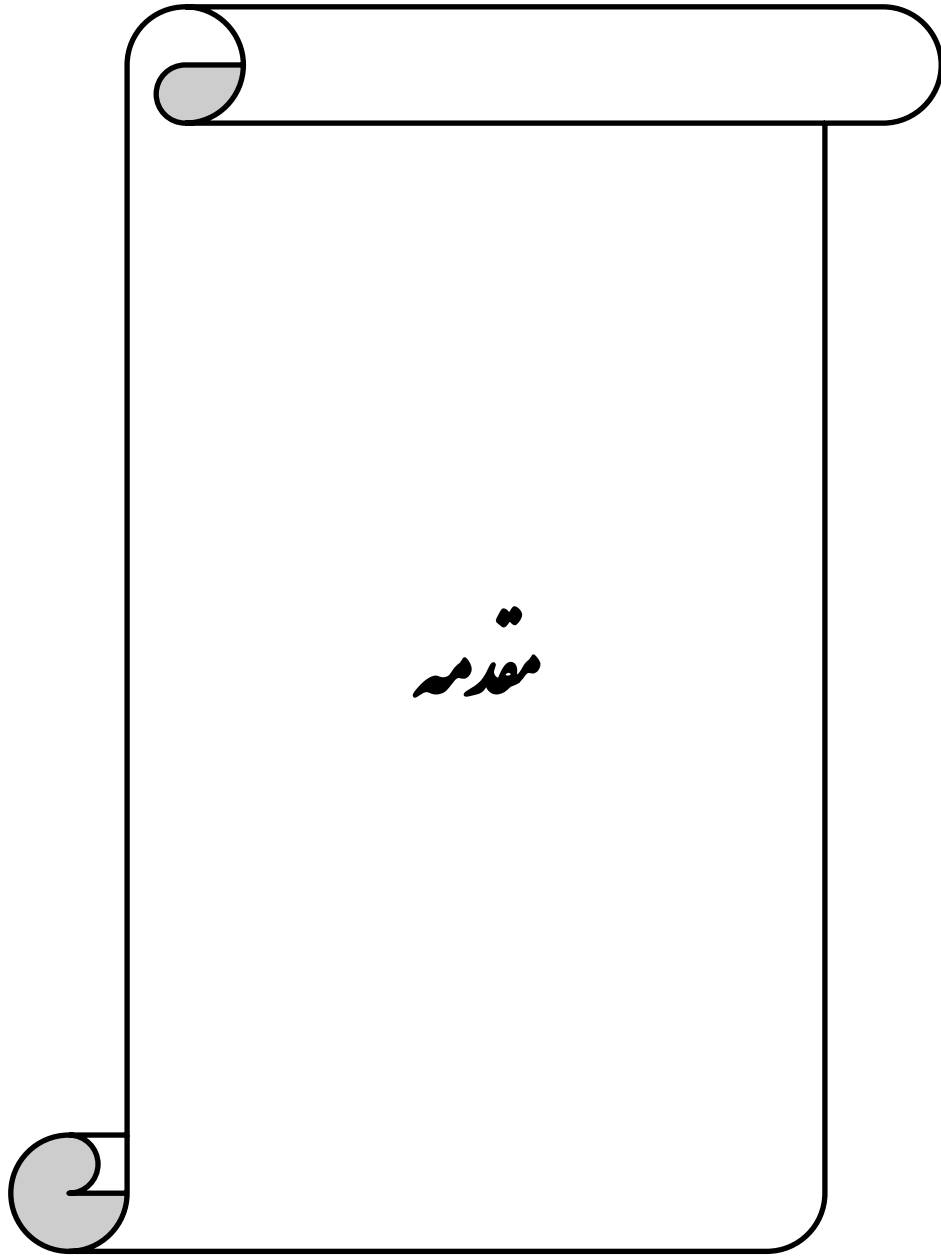
فصل ششم: شورشیان و پناهندگی آنان به دول رقیب در دوره‌ی صفویه

۶-۱- پناهندگان از عثمانی به ایران ۱۴۵

۶-۱-۱- شورش شاه قلی و مهاجرت پانزده هزار سوار تکه به ایران در ۹۱۷ ه.ق / ۱۵۱۱ م ۱۴۵

- ۱۵۱ ..... ۲-۱-۶- پناهندگی جمعیت انبوه جلالیان به ایران در سال ۱۰۱۷ ه.ق / ۱۶۱۱ م
- ۱۵۷ ..... ۳-۱-۶- خاندان بدلیسی (ادریس بدلیسی و شرفالدین بدلیسی)
- ۱۶۶ ..... ۴-۱-۶- پاشایان بصره و بغداد (حسین پاشا و حسن پاشا)
- ۱۷۰ ..... ۲-۶- پناهندگان از ایران به عثمانی
- ۱۷۰ ..... ۱-۲-۶- پناهندگی اولامه تکلو به دربار عثمانی در دوره‌ی شاه تهماسب اول
- ۱۷۴ ..... ۲-۲-۶- پناهندگی خان احمد گیلانی به دربار عثمانی در ۱۰۰۰ ه.ق / ۱۵۹۴ م
- ۱۸۰ ..... نتیجه‌گیری
- ۱۸۴ ..... کتاب‌نامه

موضوع مورد نظر به بررسی مهاجرت‌های صورت گرفته میان دو دولت عثمانی و صفویه یعنی مهاجرت-های نخبگان سیاسی و فرهنگی از آغاز شکل‌گیری حکومت صفویه تا پایان آن، یعنی محدوده‌ی زمانی ۹۰۷-۱۱۳۵ هـ.ق برابر با ۱۵۰۱-۱۷۲۲م در محدوده‌ی قلمرو ایران و عثمانی می‌پردازد و تأثیر آن را در روابط دو کشور و روند توسعه برای طرفین و به ویژه برای کشور عثمانی مورد بررسی قرار می‌دهد. این پژوهش در شش فصل تنظیم گشته است. فصل اول، کلیات تحقیق است که شامل بیان مسأله، سؤالات تحقیق، فرضیات تحقیق، تعریف و تحدید موضوع، اهداف پژوهش، روش، پیشینه، نتایج مورد انتظار، معیار ارزیابی موفقیت و بررسی و نقد منابع خواهد بود.

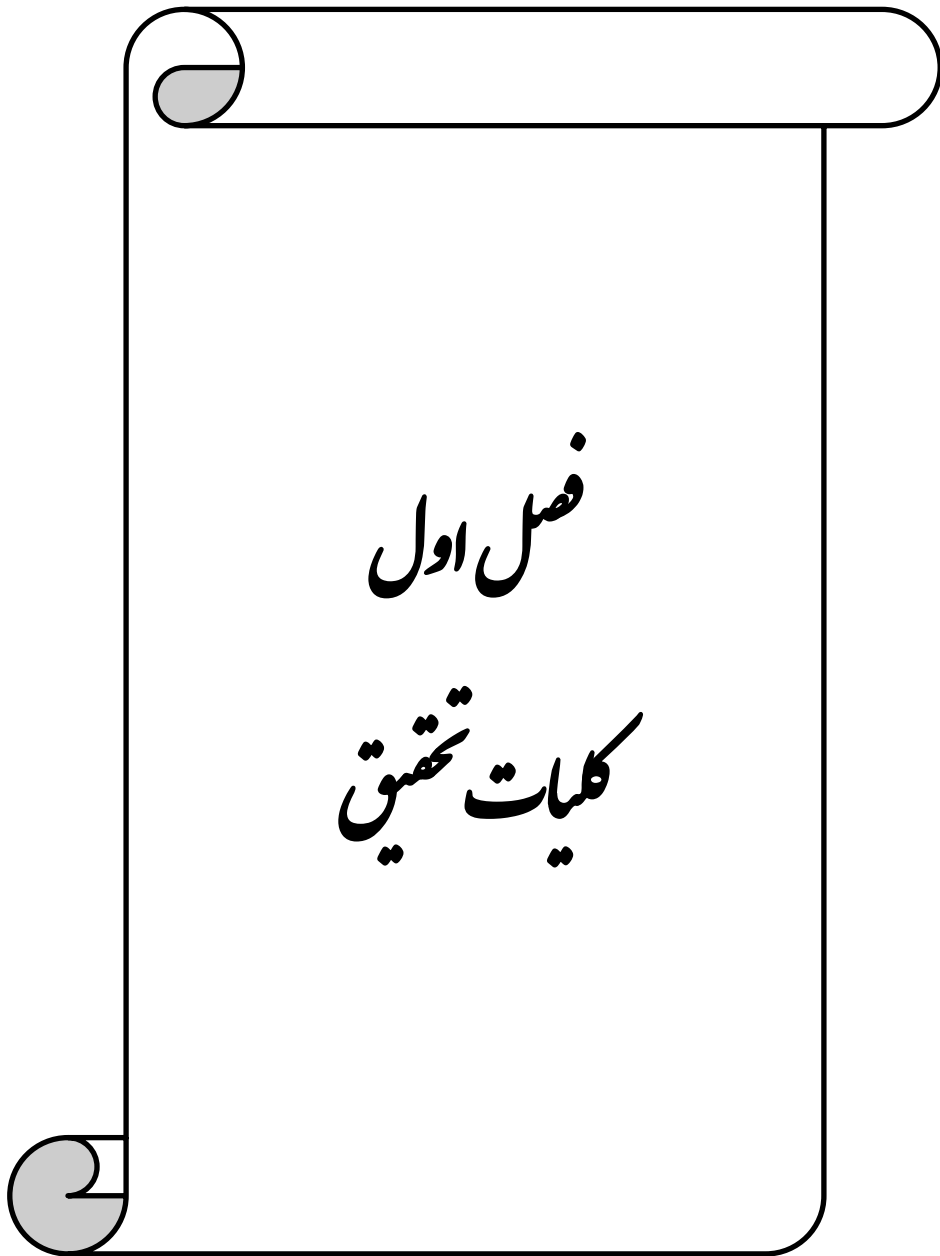
در فصل دوم به مناسبات ایران و عثمانی در دوره‌ی صفویه پرداخته خواهد شد، در ابتداء نیم‌نگاهی به روابط سیاسی، مذهبی، فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی میان ایران و عثمانی قبل از دوره‌ی صفویه انداخته خواهد شد و سپس روابط سیاسی، مذهبی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی ایران و عثمانی در دوره‌ی صفویه بررسی می‌شود. در فصل سوم نگاهی کلی به زمینه‌های مهاجرت میان ایران و عثمانی در دوره‌ی مورد بحث و دلایل مهاجرت‌های قومی و گروهی و اثر پذیری از صفویه و مهاجرت ترکان آناتولی به ایران در این دوره خواهیم داشت، فصل چهارم که از اهمیت بیشتری نسبت به فصول دیگر برخوردار است، بحث مهاجرت‌های فرهنگی است. این مهاجرت‌ها شامل مهاجران از عثمانی به ایران و از ایران به عثمانی خواهد بود که در مورد اول بُعد کمتری داشته است. اما در مورد مهاجران ایرانی که به عثمانی رفته‌اند، اطلاعات زیادی از جماعت خطاطان و نقاشان، شاعران، نویسندگان، دانشمندان، ادیبان و گروه‌های دیگر به دست آمده است و مقالاتی نیز توسط نگارنده از زبان ترکی استانبولی به فارسی ترجمه گشته و در این فصل مورد استفاده قرار گرفته است. عنوان فصل پنجم، پناهندگی شاهزادگان دول به دربارهای رقیب در دوره‌ی صفویه می‌باشد. پناهندگی شاهزاده مراد (برادر زاده سلطان سلیم) به دربار ایران در سال ۹۱۸هـ.ق / ۱۵۱۲م، پناهندگی شاهزاده القاص میرزا به دربار عثمانی در ۹۵۴هـ.ق / ۱۵۴۷م در دوره‌ی سلطان سلیمان قانونی و پناهندگی شاهزاده بایزید

فرزند سلطان سلیمان قانونی به دربار ایران در ۹۶۷ه.ق / ۱۵۵۹م در دوره‌ی شاه تهماسب از این دست مهاجرت‌ها است که می‌توان آن‌ها را جزو مهاجرت نخبگان سیاسی محسوب کرد. عنوان فصل ششم، شورشیان و پناهندگی آنان به دول رقیب در دوره‌ی صفویه است که به مانند فصل پیشین شامل پناهندگی افراد از عثمانی به ایران و از ایران به عثمانی در دوره‌های مختلف است.

شورش شاه قلی و مهاجرت پانزده هزار سوار تکه به ایران در ۹۱۷ه.ق / ۱۵۱۱م و پناهندگی جمعیت انبوه جلالیان به ایران در سال ۱۰۱۷ه.ق / ۱۶۱۱م در دوره‌ی شاه عباس اول جزو مهاجران دسته‌ی اول و پناهندگی اولامه تکلو به دربار عثمانی در دوره‌ی شاه تهماسب اول، پناهندگی خان احمد گیلانی به دربار عثمانی در ۱۰۰۰ه.ق / ۱۵۹۴م در دوره‌ی شاه عباس اول جزو مهاجرت‌های دسته دوم می‌باشد.

مبحث بخش دیگر از فصل ششم مربوط به پاشایان بغداد و بصره و خاندان بدلیسی (شرف‌الدین بدلیسی و ادیس بدلیسی) است که هرچند جزو مهاجران عثمانی به ایران آورده می‌شود ولی قابل ذکر است با توجه به وضعیت بی‌ثبات اینان در هر دو دولت جزو مهاجران محسوب می‌شدند که در جای خود شرح داده خواهد شد.

اتکای این پژوهش به منابع و مآخذ فارسی بوده است که از این جهت حائز اهمیت می‌باشد، مقالات نیز اطلاعات مهمی را در اختیار قرار داده‌اند که شامل مقالات فارسی و غیر فارسی است. استفاده از چندین مقاله از زبان‌های ترکی استانبولی و انگلیسی گرچه با سختی‌هایی در یافتن و ترجمه همراه بود، اما دارای اطلاعات مفیدی بوده و به ویژه برای فصل مهاجرت‌های فرهنگی مثمرالشر بود.

۱-۱ - بیان مسأله

روابط دولت ایران با دولت عثمانی، پیش از روزگار صفویه، مبتنی بر احترام متقابل بوده است، زیرا دو دولت دارای مسائل مشترک فراوان بودند. در سال‌های اول سده‌ی دهم ه.ق/ هفدهم م، به قدرت رسیدن دولت شیعی مذهب صفوی در ایران، موجب تحولات گسترده در روابط اجتماعی و فرهنگی دو کشور شد.

علاوه بر روابط سیاسی که رکن اساسی روابط دو کشور محسوب می‌شود، روابط اجتماعی - فرهنگی نیز دارای اعتبار و اهمیت ویژه‌ای است. یکی از مهم‌ترین عوامل ایجاد این روابط، مهاجرت گروه‌هایی از مردمان دو کشور به قلمرو یکدیگر بوده است. این مهاجرت‌ها شامل مهاجرت گروه‌های مختلف ترکان شیعی آناتولی به ایران، پناهنده شدن شاهزادگان به دربارهای کشور رقیب، مهاجرت گروه‌های شورشی و مخالفین و در نهایت، مهاجرت علما و دانشمندان، فقها و روحانیون، هنرمندان و اهل حرف و نویسندگان و شعرا است.

اولین مهاجرت‌های ترکان قلمرو عثمانی از زمان شیخ جنید، برای شرکت در تکاپوهای نظامی صفویان آغاز شد و در دوره‌ی شیخ حیدر ادامه یافت. با ظهور شاه اسماعیل و تشکیل دولت صفوی، این نوع مهاجرت‌ها شدت بیشتری یافت. در سال ۹۱۷ ه.ق / ۱۵۱۱ م دو گروه عظیم صوفیان وفادار به ایران مهاجرت کردند. این مهاجرت‌ها با اعزام خلیفه از سوی شاه اسماعیل به عثمانی برای تبلیغ و کوچاندن مریدان به ایران ارتباط مستقیم داشت. علت مهاجرت این گروه‌ها، در سیاست خشن و هجومی دولت عثمانی نسبت به جمعیت‌های علوی نهفته بود، دولت صفوی پس از شکل‌گیری، مدت‌های طولانی مخصوصاً از نظر نیروی انسانی، از آناتولی تغذیه می‌کرد. پناهندگی شاهزادگان دو دولت به کشور رقیب هم یکی از گونه‌های مهاجرت در این دوره بود که باعث تیرگی روابط دو کشور می‌شد. از جمله افراد مهم پناهنده، شاهزاده مراد (برادرزاده سلطان سلیم)، شاهزاده القاص میرزا برادر شاه تهماسب و شاهزاده بایزید پسر سلطان سلیمان قانونی بوده است.

شورش شاه قلی و مهاجرت پانزده هزار نفر سوار ایل تکه به ایران در اعتراض به وضع موجود عثمانی در دوره‌ی شاه اسماعیل اول، خیانت اولامه تکلو و پناهندگی وی به همراه هفت هزار سپاه به دربار عثمانی در

دوره‌ی شاه تهماسب اول و پناهندگی جمعیت انبوهی از جلالیان مقیم آناتولی به ایران در دوره‌ی شاه عباس اول را می‌توان مهاجرت‌های وسیع، موثر و تنش‌زا نامید.

نوع دیگر مهاجرت‌ها جزو مهاجرت‌های فرهنگی و اجتماعی محسوب می‌شوند که بیشتر شامل مهاجرین ایرانی بود. این نوع مهاجرت از همان آغاز، به دلیل شاعرانازی و علم‌پروری سلاطین عثمانی جریان داشته است، اما پس از جنگ چالدران که سلطان سلیم تعداد زیادی از هنرمندان ساکن تبریز را به زور به دربار خود برد، ابعاد وسیع‌تری یافت و در دوره‌های بعدی نیز ادامه یافت.

بی‌شک، این مهاجرت‌ها در رشد و توسعه فرهنگی و اجتماعی هر دو کشور و مخصوصاً کشور عثمانی، مؤثر بوده و از عوامل ایجاد صلح و مودت بین دو کشور می‌باشد. می‌توان گفت، اگر دولت صفوی به ویژه در هنگام تشکیل حکومت، از نظر نیروی انسانی از آناتولی تغذیه می‌کرد، عثمانیان در اداره کشورشان از هر نظر به مهاجرین ایرانی متکی بوده‌اند و خدمات علمی، فرهنگی و هنری ایرانیان در رشد و اعتلای علم و هنر و فرهنگ عثمانی تأثیرات شگرف داشته است.

۱-۲- سوالات تحقیق

۱- زمینه‌ها و دلایل مهاجرت گروه‌های فرهنگی- اجتماعی و سیاسی چیست؟

۲- نتایج و پیامد این مهاجرت‌ها چگونه بوده است؟

۱-۳- تعریف و تحدید موضوع

این پژوهش به بررسی مهاجرت‌های صورت گرفته شده میان دو دولت عثمانی و صفویه یعنی مهاجرت‌های نخبگان سیاسی و فرهنگی از آغاز شکل‌گیری حکومت صفویه تا پایان آن، یعنی محدوده‌ی زمانی ۹۰۷-۱۱۳۵ ه.ق برابر با ۱۵۰۱-۱۷۲۲م در محدوده‌ی مکانی قلمرو ایران و عثمانی می‌پردازد.

۱-۴- پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع این پژوهش تا به حال، نوشته‌ای مستقل با عنوان مهاجرت بین ایران و عثمانی در دوره‌ی صفویه نگاشته نشده است. البته در این زمینه، کتاب‌ها و مقالاتی وجود دارد که اطلاعاتی کلی درباره

روابط و مناسبات فرهنگی و اجتماعی و مهاجرت‌ها به ما می‌دهند، اما جامع نیستند؛ چون کتاب‌ها به یک موضوع خاص پرداخته‌اند و در لابه‌لای این نوشته‌ها به صورت جسته و گریخته درباره‌ی موضوع مورد نظر بحث شده است. اطلاعات مقاله‌ها نیز اندک و بررسی در آن به صورت یک بعد از مهاجرت‌ها و یا مناسبات فرهنگی و یا دوره‌ای خاص است و کل دوره‌ی صفوی را در برنگرفته است. ترجمه‌ی مقالاتی که به زبان ترکی استانبولی تألیف شده است، به ویژه برای مهاجرت‌های فرهنگی حائز اهمیت فراوان است. حال به بررسی چند کتاب و مقاله در این باب می‌پردازیم.

زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، محمد امین ریاحی^۱

این کتاب به چگونگی نفوذ زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی از کهن‌ترین زمان تا دوره‌ی تجدد عثمانی پرداخته است. کتاب مزبور در ۲۰ بخش تنظیم گشته که از بخش ۱۰ تا ۱۷ آن برای این تحقیق بسیار کارآمد بود. نویسنده علاوه بر بررسی تأثیرات زبان فارسی در قلمرو عثمانی، به مجاهدت سلاطین عثمانی و به ویژه سلطان سلیم اول، سلطان سلیمان قانونی و سلطان مراد سوم به استفاده و گسترش زبان فارسی پرداخته و همچنین مهاجرت‌های فرهنگی و به ویژه شاعران، دلایل مهاجرت و تأثیر آن‌ها در قلمرو عثمانی در این دوره را مورد بررسی قرار داده است.

نگاهی به روند و نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه، الهامه مفتاح، وهاب ولی^۲

این کتاب که در سه فصل نگاشته شده، علاوه بر پرداختن به مهاجرت گروه‌های فرهنگی و به ویژه شاعران، مباحثی را هم به شرف‌الدین بدلیسی و خان احمد گیلانی اختصاص داده است که از هر دو جهت برای پژوهش مورد نظر، مؤثر و مفید می‌باشد.

شعر و ادب فارسی در آسیای صغیر تا سده ۱۰ هجری، تألیف رضا خسرو شاهی^۳

کتاب مزبور در دو قسمت تنظیم گشته است. قسمت نخست هفت فصل دارد که به اوضاع اجتماعی در

^۱ محمد امین ریاحی، زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، تهران: پازنگ، ۱۳۶۹.

^۲ الهامه مفتاح، وهاب ولی، نگاهی به روند و نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه، تهران: وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۴.

^۳ رضا خسروشاهی، شعر و ادب فارسی در آسیای صغیر تا سده ۱۰ هجری، تهران: دانشسرای علمی، ۱۳۵۰.

دوره سلاجقه و عثمانی پرداخته است. قسمت دوم شامل چهار فصل است. این قسمت دارای بخش‌هایی با عناوین کلیاتی درباره شعر و شاعری در قرن دهم هجری، سلاطین فارسی‌دوست عثمانی و شعرایی که در آسیای صغیر فارسی گفته‌اند، می‌باشد. به ویژه بخش آخر این کتاب برای پژوهش مورد نظر دارای ارزش فراوان است، این کتاب به خاطر پرداختن به مهاجرت‌های فرهنگی و بررسی مهاجرین از ایران به عثمانی در این دوره و همچنین استفاده از منابع با ارزشی چون قاموس‌الاعلام ترکی شمس‌الدین سامی و تذکره مجالس-النفائس میر نظام‌الدین علیشیر نوایی، دارای اهمیت است.

زندگانی شاه عباس اول نوشته نصرالله فلسفی^۴

عنوان کتابی است برای وقایع دوره‌ی شاه عباس که در پنج جلد تألیف شده است. جلد اول آن به دوره‌ی قبل از شاه عباس اختصاص دارد، در جلد دوم، خصوصیات و دانش‌پروری و هنردوستی شاه عباس آورده شده است. جلد سوم اختصاص به سیاست داخلی شاه عباس دارد که در این جلد به جریانات مربوط به خان احمد گیلانی به طور مفصل پرداخته شده است، جلد پنجم کتاب هم شرح روابط شاه عباس با عثمانی است که برای پژوهش مورد نظر مفید می‌باشد. نویسنده در این کتاب با شرح مختصری از دوره‌ی قبل از شاه عباس وارد دوره‌ی شاه عباس می‌شود و به صورت کاملاً کلی و سال به سال وقایع دوره شاه عباس را شرح می‌دهد. بخش‌های مربوط به شورش جلالیان و احمد خان گیلانی که در این کتاب مفصل به آن‌ها پرداخته شده است برای پژوهش ما بسیار ارزشمند است.

شاه اسماعیل اول، پادشاهی با اثرهای دیرپای در ایران و ایرانی، تألیف منوچهر پارسادوست^۵

این کتاب شامل هفت بخش می‌باشد. بخش اول آن اختصاراً به سلسله‌های قبل از دوره‌ی صفوی پرداخته است و از بخش دوم دوره‌ی صفویه بررسی می‌گردد. به ویژه بخش چهارم و پنجم این کتاب برای موضوع پژوهش ما قابل استفاده است. چون روابط ایران و عثمانی در دوره شاه اسماعیل به طور کامل آورده

^۴ نصرالله فلسفی، زندگانی شاه عباس اول، تهران: علمی، ۱۳۶۴.

^۵ منوچهر پارسادوست، شاه اسماعیل اول، پادشاهی با اثرهای دیرپای در ایران و ایرانی، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۵.

شده و طبعاً به مناسبات فرهنگی و اجتماعی و مهاجرت‌ها نیز پرداخته شده است. اهمیت این کتاب بررسی همه جانبه‌ی وقایع و روابط در دوره‌ی شاه اسماعیل به عنوان دوره‌ای مهم و سرنوشت ساز است.

شاه تهماسب اول، تألیف منوچهر پارسادوست^۶

این کتاب در هفت بخش تنظیم گشته است. بخش اول آن به سال‌های اولیه حکومت شاه تهماسب و تلاش‌های وی برای تثبیت قدرت مربوط می‌شود. فصل دوم، سوم و چهارم بخش دوم، مربوط به روابط ایران و عثمانی است و برای تحقیق ما قابل استفاده است. در این کتاب به مهاجرت افراد، پناهندگی شاهزادگان دو دولت و شورش‌های داخلی پرداخته شده است که مطالب آن برای این تحقیق حائز اهمیت می‌باشد، از نقاط برجسته‌ی این کتاب، بررسی همه جانبه‌ی اتفاقات و جریانات سیاسی و اجتماعی دوره‌ی شاه تهماسب است.

نقش ترکان آناتولی در تشکیل و توسعه دولت صفوی، تألیف فاروق سومر^۷

این کتاب چهار بخش است. بخش اول، بررسی وقایع دوره‌ی شاه اسماعیل، بخش دوم دوره‌ی شاه تهماسب، بخش سوم، دوره‌ی شاه اسماعیل دوم و محمد خدابنده، بخش چهارم، دوره‌ی شاه عباس اول است. مؤلف در پیشگفتار خود که در واقع محور تحقیقات او است، برای مهاجرت ترکان به ایران که از قرن چهاردهم میلادی تا دوره‌ی صفوی ادامه داشته است، اهمیتی همه جانبه و تاریخ‌ساز قائل شده و پیامد این مهاجرت‌ها را علاوه بر اثرات سیاسی و نظامی آن به قلمرو و فرهنگ و سنن قومی کشور میزبان نیز کشانده است و یافتن همین موارد در این کتاب که معمولاً یک‌جا آورده شده است، برای تحقیق ما بسیار ارزشمند است. البته به علت اندیشه‌های وی در بزرگ کردن نقش ترکان آناتولی، باید در استفاده از این کتاب جوانب احتیاط را نیز رعایت نمود.

مناسبات اجتماعی بین ایران و عثمانی، نوشته ابوالفضل عابدینی^۸

مقاله‌ای است که به بررسی روابط اجتماعی و مهاجرت گروه‌های مختلف از ایران و عثمانی و تأثیر

^۶ منوچهر پارسادوست، شاه تهماسب اول، تهران: انتشار، ۱۳۷۷.

^۷ فاروق سومر، نقش ترکان آناتولی در تشکیل و توسعه دولت صفوی، تهران: گسترده، ۱۳۷۱.

^۸ ابوالفضل عابدینی، «مناسبات اجتماعی بین ایران و عثمانی»، نشریه علوم سیاسی و تاریخ روابط خارجی، شماره ۴۱، زمستان ۱۳۸۸.

اجتماعی و سیاسی آن‌ها در قلمرو یکدیگر می‌پردازد. این مهاجرت‌ها قبل از دوره‌ی صفوی بررسی گردیده و درباره‌ی دلایل آن به صورت مختصر مطالبی آورده شده است. اهمیت این مقاله در استفاده از منابع دست اول و اطلاعات کلی درباره مهاجرت و همچنین قبایلی است که در تشکیل دولت صفوی مؤثر بودند. این مقاله به خاطر داشتن اطلاعاتی درباره‌ی مهاجرت و استفاده از منابع دسته اول، برای پژوهش مورد نظر مفید و ارزشمند می‌باشد.

مهاجرت هنرمندان ایرانی و عثمانی: اواخر دوره‌ی تیموریان و اوایل صفویه، تألیف ولی دین پرست و رضا شعبانی^۹

مقاله‌ای است علمی و منسجم با اطلاعات مکفی، دارای منابع فراوان و با ارزش فارسی، ترکی و انگلیسی، ولی متأسفانه فقط یک بخش آن مربوط به موضوع مورد نظر است و آن هم اوایل دوره‌ی صفویه را در بر گرفته است، ولی چون مهاجرت‌های فرهنگی و اجتماعی و به ویژه مهاجرت‌های هنرمندان و صنعتگران با آوردن نام کسان و حوزه و دوره‌ی فعالیت آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته شده است، حائز اهمیت می‌باشد.

مهاجرت علمای ایران به امپراتوری عثمانی (و انتقال سنت‌های مدارس ایرانی به آن سرزمین، از اوایل دوره تیموری تا اواخر عهد صفوی)، توفیق حیدر زاده^{۱۰}

عنوان مقاله‌ای است در دو بخش کلی؛ از حمله تیمور به ایران تا خروج شاه اسماعیل و از آغاز سلطنت شاه اسماعیل تا اواخر دوره‌ی صفوی. بخش دوم اختصاصاً به دلایل مهاجرت در دوره‌ی صفوی، افراد مهاجر و نقش آن‌ها در قلمرو عثمانی پرداخته است که کل مطالب این بخش در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است.

---

^۹ ولی دین پرست، رضا شعبانی، «مهاجرت هنرمندان ایرانی و عثمانی: اواخر دوره‌ی تیموریان و اوایل صفویه»، فصلنامه علمی-پژوهشی تاریخ

اسلام و ایران، دانشگاه الزهراء، سال بیستم، شماره ۶، تابستان ۱۳۸۹.

^{۱۰} توفیق حیدرزاده، «مهاجرت علمای ایران به امپراتوری عثمانی (و انتقال سنت‌های مدارس ایرانی به آن سرزمین، از اوایل دوره‌ی تیموری تا اواخر عهد صفوی)»، نشریه علوم انسانی، شماره ۲۰، زمستان ۱۳۷۵.

مشارکت برخی از مدرسان آذربایجان در بازسازی آموزش و پرورش عثمانی (اواسط قرن ۱۵ تا اواخر قرن ۱۶ میلادی) نوشته‌ی بلال دده‌یف^{۱۱}

مقاله‌ای است از نویسنده‌ی تُرک؛ بلال دده‌یف، استاد دانشگاه آنکارا که توسط نگارنده ترجمه شده و اکثر مطالب آن برای فصل چهارم این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است. این مقاله به بررسی زندگانی و فعالیت مدرسانی می‌پردازد که در دوره‌های مختلف در زمان حکومت صفویه از ایران به عثمانی رفته‌اند و اقدامات مؤثر برای آن کشور انجام داده و در اعتلای فرهنگی آن کشور سهم عمده‌ای را بر عهده گرفته‌اند.

۱-۵- اهداف تحقیق

هدف از این تحقیق، دستیابی به تصویری روشن از یکی از مسائل اساسی و مهم در دوره‌ای مهم از تاریخ ایران و منطقه، بین دولت ایران و عثمانی می‌باشد. هدف کلی، به صورت خاص، بررسی مهاجرت‌های صورت گرفته از سوی دو کشور و بررسی تأثیرات و نتایج و پیامدهای آن می‌باشد. اهداف عمده‌ی این تحقیق عبارتند از:

- بررسی همه جانبه‌ی روند مهاجرتی دو دولت ایران و عثمانی در دوره‌ی صفویه.
- بررسی روند ایجاد رابطه‌ی فرهنگی و اجتماعی بین دو دولت.
- بررسی چگونگی انجام این مهاجرت‌ها از لحاظ کمی و کیفی.
- بررسی تأثیرات و پیامدهای مهاجرت بر هر یک از دول، در دوره‌ی مورد بحث.

۱-۶- روش تحقیق

ماهیت این تحقیق بیان می‌کند که از نوع پژوهش‌های بنیادی- نظری بوده و روش به کارگرفته شده در آن توصیفی - تحلیلی می‌باشد، ضمن اینکه گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و با تکیه بر منابع نوشتاری است.

۱-۷- نتایج مورد انتظار

¹¹ Bilal DEDEYEV, (2009), "Osmanlı Eğitime Katkıda Bulunan Bazı Azerbaycan Müderrisleri (15. Yüzyılın II Yarısı ve 16. Yüzyılın I Yarısında)", **Journal of Qafqaz University**, Number 26